IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
**Volume 22 Issue 02 IYUL 2026**

# MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNDƏSİNONİMLİK: SEMANTİK-STRUKTUR TƏHLİL VƏFUNKSİONAL XÜSUSİYYƏTLƏR

**İbrahimova Sahilə Rafiq qızı**
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Müasir Azərbaycan dili kafedrasının baş müəllimi, fil.ü.f.dok
ORCİD İD: 0009-0008-6960-524x
sahila.ibrahimova@yahoo.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21713592

**Annotasiya**

Məqalədə müasir Azərbaycan dilçiliyinin vacib problemlərindən biri olan leksik və qrammatik sinonimlik məsələləri kompleks semantik-struktur aspekt daxilində təhlil olunur. Sinonimlik dilin leksik-semantik sisteminin zənginliyini, təfəkkürün dəqiqliyini və nitqin üslubi rəngarəngliyini təmin edən əsas kateqoriyalardan biridir. Tədqiqat işində sinonimlərin mənşəyi, onların tam (mutlaq) və nisbi (ideoqrafik, üslubi) növləri, dominant (əsas) sözün müəyyənləşdirilməsi meyarları və dilin qənaət prinsipi ilə qarşılıqlı əlaqəsi araşdırılır. Həmçinin, rəqəmsallaşma və müasir kommunikasiya şəraitində sinonimik cərgələrin genişlənmə dinamikası, xarici mənşəli sözlərin milli qarşılıqlarla sinonimləşmə prosesi təhlil edilir. Aparılan təhlillər göstərir ki, sinonimlik yalnız leksik vahidlərin eynimənalılığı ilə məhdudlaşmır, o, həm də nitqdə təkrarçılığın qarşısını alan və fikir ifadəsindəincəçalarları reallaşdıran mühüm funksional-üslubi mexanizmdir.

**Açar sözlər:** sinonimlik, leksik semantika, dominant söz, ideoqrafik sinonimlər, üslubi sinonimlər, leksik-semantik sistem, nitq mədəniyyəti.

# SYNONYMY IN MODERN AZERBAIJANI: SEMANTIC-STRUCTURAL ANALYSIS AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS

**Abstract**

This article comprehensively analyzes the issues of lexical and grammatical synonymy, which constitute one of the vital problems in modern Azerbaijani linguistics, within a semantic-structural aspect. Synonymy is one of the main categories that ensures the richness of the lexical-semantic system of the language, the precision of thought, and the stylistic diversity of speech. The research study investigates the origin of synonyms, their absolute and relative (ideographic, stylistic) types, the criteria for determining the dominant word, and their interaction with the principle of language economy. Furthermore, the dynamic expansion of synonymic series in the context of digitalization and modern communication, as well as the synonymization process of loanwords with national equivalents, are thoroughly examined. The conducted analyses demonstrate that synonymy is not merely limited to the identity of meaning among lexical units; it is also an essential functional-stylistic mechanism that prevents repetition in speech and realizes subtle shades in expressing ideas.

**Keywords:** synonymy, lexical semantics, dominant word, ideographic synonyms, stylistic synonyms, lexical-semantic system, speech culture.

**Aktuallıq.** Müasir dilçilikdə dilin leksik-semantik sisteminin daxili inkişaf qanunauyğunluqlarının və onun kommunikativ potensialının öyrənilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir. Cəmiyyətin və təfəkkürün inkişafı ilə bağlı olaraq dildə yeni anlayışların yaranması, mövcud

sözlərin semantik həcminin genişlənməsi sinonimik cərgələrin daim yenilənməsinə gətirib çıxarır. Dilin zənginliyi və ifadə imkanları bilavasitə onda olan sinonimlərin miqdarı və funksional rəngarəngliyi ilə ölçülür. Bu baxımdan, müasir Azərbaycan dilində sinonimlik fenomeninin semantik-struktur vəüslubi baxımdan sisteml araşdırılması filologiya elminin vacib tələblərindən biridir [3, s.45].

**Tədqiqat metodları.** Tədqiqat zamanı mövzunun xarakterinə uyğun olaraq deskriptiv (təsviri), komponentli təhlil, müqayisəli-qarşılaşdırmalı və kontekstual semantik analitik metodlardan geniş istifadəolunmuşdur.

Giriş

Dil ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, insan təfəkküründün, dərketmə və dünyagörüşünün əks olunduğu mürəkkəb semantik sistemdir. Bu sistemin daxili nizamlanmasında və dinamik inkişafında paradigmatik əlaqələr müstəsna rol oynayır. Paradigmatik münasibətlərin ən mühüm formalarından biri isə sinonimlikdir. Sinonimlər deyilişi və yazılışı fərqli olan, lakin eyni və ya yaxın anlayışı, obyekti, keyfiyyəti ifadə edən dil vahidləridir. Görkəmli dilçi alim A.A.Axundovun qeyd etdiyi kimi, dil və təfəkkürün qarşılıqlı əlaqəsində sinonimlər insanın varlığı daha incədetal vəçalarları ilə qavramasının dil müstəvisindəki əksidir [1, s.78].

Sinonimlik təkcə leksikologiyanın deyil, həm də stilistika, sematika, pragmatika və nitq mədəniyyətinin tədqiqat obyektidir. Nitqdə eyni sözün dalbadal təkrar olunması üslubi qüsur sayıldığı halda, sinonimlərdən yerli-yerində istifadə olunması fikrin dəqiqliyini, emosionallığını və təsir gücünü artırır. Bu tədqiqatın əsas məqsədi müasir Azərbaycan dilində sinonimlərin təsnifat prinsiplərini, onların daxili semantik strukturunu və funksional-üslubi imkanlarını hərtərəfli işıqlandırmaqdan ibarətdir.

Dilçilik ədəbiyyatında sinonimlər semantik yaxınlıq və ya eynilik dərəcəsinə, istifadə dairəsinə və üslubi xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif qruplara bölünür. Leksik sinonimlərin təsnifatında iki əsas meyar ön plana çəkilir: məna eyniliyi dərəcəsi vəemosional-ekspressiv pengarənglik [2, s.112].

Bu meyarlara əsasən sinonimlər iki böyük qrupa ayrılır:

- **Tam (mütləq) sinonimlər (dubletlər):** Həm leksik, həm də emosional-üslubi baxımdan bir-birini tamamilə əvəz edə bilən, aralarında heç bir məna və çalarlılıq fərqi olmayan sözlərdir. Məsələn: *dilçilik – dilşünaslıq*, *eynək – gözlük*, *əlifba – alfavit*. Bu cür sinonimlər adətən terminoloji leksikada və ya alınma sözlərin milli qarşılıqları ilə yanaşı işlənməsi prosesində yaranır. Lakin dilin qənaət prinsipi bəzən mütləq dubletlərin paralel yaşamasını məhdudlaşdırır və zamanla onlardan biri ya arxaikləşir, ya da semantik differensiasiyaya uğrayır [4, s.52].
- **Nisbi (nisbi-semantik) sinonimlər:** Ümumi məna eyniliyinə malik olsalar da, incə semantik (ideoqrafik) vəya üslubi fərqlərəmalik olan vahidlərdir. Bunlar da öz növbəsindəiki yerə bölünür:
  - İdeoqrafik (məna fərqli) sinonimlər: Anlayışın müxtəlif dərəcələrini, intensivliyini və ya əlamətin keyfiyyət səviyyəsini bildirir. Məsələn: böyük – əzəmətli – giqant; qorxmaq – çəkinmək – hürkmək. Bu cərgədə hər bir söz fərqli intensivlik dərəcəsini ifadə edir.
  - Üslubi sinonimlər: Əsas məna eyni olsa da, işlənmə məqamına, emosional-ekspressiv boyasına və funksional üslublara mənsubluğuna görə fərqlənən sözlərdir. Məsələn: üz (tərəfsiz) – sifət (neytral) – bəniz (poetik) – çərə (danışıq).

Eyni və ya yaxın mənanı ifadə edən iki və ya daha artıq sözün əmələ gətirdiyi qrup **sinonimik cərgə** adlanır. Sinonimik cərgənin formalaşmasında və daxili iyerarxiyasında əsas aparıcı vahid **dominant söz (əsas söz)** hesab olunur. Dominant söz aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olmalıdır:

1. Stilistik baxımdan neytral olmalı, bütün üslublarda sərbəst işlənə bilməlidir;

2. *Emosional-ekspressiv çalar daşımamalıdır;*
3. *Semantik baxımdan ən geniş və ümumi mənanı ifadə etməlidir;*
4. *Milli mənşəli və müasir dildə işlək olmalıdır.*

Məsələn, "gözəl – göyçək – qəşəng – füsunkar – zərif" sinonimik cərgəsində **"gözəl"** sözü dominant rolunu oynayır. Çünki bu söz həm neytral üslubdadır, həm də cərgədəki digər sözlərin ifadə etdiyi ümumi anlayışı ən sadə şəkildə əks etdirir [5, s.88].

Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların, qloballaşmanın və mediakommunikasiyanın inkişafı leksik sistemə güclü təsir göstərir. Bu təsir iki istiqamətdə özünü büruzə verir: yeni xarici sözlərin dilə daxil olması və milli leksik bazada yeni sinonimik cütlüklərin formalaşması. Xüsusilə ingilis dilindən daxil olan terminlər dildə mövcud olan sözlərlə sinonimlik təşkil etməyə başlayır (məsələn, təqdimat – prezentasiya, əlaqə – kontakt, təhlil – analiz).

Bundan əlavə, müasir dilçiliyin aktual sahələrindən olan rəqəmsal kommunikasiyada vizual rəmzlərin və qrafik işarələrin mətn daxilində sözləri əvəz etməsi də geniş vüsət almışdır. Bu baxımdan, verbal vahidlərlə qeyri-verbal (vizual) vasitələr arasında müəyyən funksional-semantik ekvivalentlik və sinonimlik münasibətlərinin yaranması dilçi alimlər tərəfindən araşdırılan yeni istiqamətlərdəndir [3, s.47].

**Nəticə**

Aparılan semantik və funksional-üslubi təhlillər göstərir ki, sinonimlik müasir Azərbaycan dilinin leksik-

semantik sisteminin zənginliyini və çevikliyini göstərən mühüm indikatorlardan biridir. Sinonimlər yalnız nitqi bəzəyən köməkçi vasitələr olmayıb, təfəkkürdəki incə məna fərqlərini, emosional boyaları və sosiolinqvistik çalarları dəqiq ifadə etməyə xidmət edən daxili mexanizmdir.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, mütləq sinonimlik dildə müvəqqəti xarakter daşıyır və dilin daxili inkişaf qanunlarına uyğun olaraq zamanla nisbi sinonimliyə çevrilir. Müasir dövrdə leksik sistemin yenilənməsi nəticəsində yaranan yeni sinonimik cərgələrin müəyyənləşdirilməsi və onların düzgün tənzimlənməsi nitq mədəniyyətinin və dilin saflığının qorunması baxımından böyük elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

**ƏDƏBIYYAT SIYAHISI**

1. Axundov A.A. Dil və təfəkkürün qarşılıqlı əlaqəsi. Bakı: Elm, 2012, 180 s.
2. Həsənov H.A. Müasir dilçiliyin aktual problemləri. Bakı: Maarif, 2018, 240 s.
3. Məmmədov F.Y. Virtual məkanda dilin transformasiyası // Filologiya məsələləri jurnalı, №4, Bakı: Elm və təhsil, 2021, s. 42-49.
4. Seyidov Y.M. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2015, 312 s.
5. Veysəlli F.Y. Dilçiliyə giriş. Bakı: Təhsil, 2010, 280 s.